

Тарас Шевченко

Малий Кобзар
З ілюстраціями
Анатолія Базилевича

Харків
«Фоліо»
2025

ПРИЧИННА

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,

Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькїї очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли, —
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобровий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькїї очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж ти їй долю, — вона молоденька;
Бо люде чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питає.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напова,
Чи, може, з другою, другу кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.

Не так серце любить, щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жити не хоче, не хоче журиться.
«Журись», — каже думка, жалю завдає.
О Боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! — закричали. —
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь;
З осоки коси, бо дівчата).

.....

«Чи всі ви тут? — кличе мати. —
Ходім шукати вечерять.

Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
Ух! ух!

Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місяченьку!

Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий;
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі.
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить.

Ух! ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила».

Зареготались нехрещені...
Гай обіззався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічичирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гіллячці
Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивовались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.
Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защебетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатар співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.

А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не pomoже!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький

Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
Слізеньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;
При[й]шли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

[1837, С.-Петербург]

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:

«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде,—
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці,—
Грає синє море.
Думав, доля зустрінесться,—
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами...

[1838, С.-Петербург]

ДУМКА

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш.
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило,
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.
Коли милого втопило —
Розбий синє море;
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних [хвилях],
На дно моря кану.
Найду його, пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!

Коли ж милий на тім боці,—
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить,
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче — то й я плачу,
Коли ні — співаю;
Коли ж згинув чорнобривий,—
То й я погибаю.
Тоді неси мою душу
Туди, де мій милий;
Червоною калиною
Постав на могилі.
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати,
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою, й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люде.
Я ввечері посумую,
А вранці поплачу.
Зійде сонце — утру сльози,—
Ніхто й не побачить.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,—
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море...

[1838, С.-Петербург]

ДУМКА

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться,—
Хоч з гори та в воду!
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б,— тяжко жити
І нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збирає;

А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люди знають;
А зо мною зустрінуться —
Мов не добачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує;
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.
«Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе щиро,
Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш,
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш.
А я піду на край світа...
На чужій сторонці
Найду кращу або згину,
Як той лист на сонці».

Пішов козак сумуючи,
Нікого не кинув;
Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє...
Тяжко-важко умирати
У чужому краю!

*Гатчина,
24 ноября 1838 року*

ДУМКА

Нащо мені чорні брови,
Нащо карі очі,
Нащо літа молодії,
Веселі дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.

Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити;
Свої люде — як чужії,
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі;
Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люде не питають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море
Чорнявому зрадливому
На лютеє горе!

[1838, С.-Петербург]

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає,—
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.

ЗМІСТ

Причинна	3
Думка («Тече вода в синє море...»)	8
Думка («Вітре буйний, вітре буйний!..»)	9
Думка («Тяжко-важко в світі жити...»)	10
Думка («Нашо мені чорні брови...»)	11
На вічну пам'ять Котляревському («Сонце гріє, вітер віє...»)	12
Катерина	15
«Думи мої, думи мої...»	33
Перебендя.....	36
Тополя	39
До Основ'яненка («Б'ють пороги; місяць сходить...»)	44
Іван Підкова.....	47
На незабудь Штернбергові	49
Гайдамаки.....	49
Інтродукція.....	55
Галайда	57
Конфедерати	59
Титар.....	63
Свято в Чигирині	69
Треті півні	78
Червоний бенкет	82
Гупалівщина.....	87
Бенкет у Лисянці.....	90
Лебедин	98
Гонта в Умані.....	101
Епілог	109
Передмова	112
Панове субскрибенти!.....	113

«Вітер з гаєм розмовляє...»	113
Гамалія	114
Тризна	119
Розрита могила	132
Сон («У всякого своя доля...») (Комедія)	133
«У неділю не гуляла...»	147
«Чого мені тяжко, чого мені нудно...»	149
Гоголю («За думою дума роєм вилітає...»)	150
«Не завидуй багатому...»	150
«Не женися на багатій...»	151
Єретик (Шафарикові)	151
Великий льох (Містерія)	161
Три душі	161
Три ворони	165
Три лірники	171
Наймичка	175
Кавказ	189
І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє	193
Псалми Давидові	200
1. («Блаженний муж на лукаву...»)	200
12. («Чи ти мене, Боже милий...»)	200
43. («Боже, нашими ушима...»)	201
52. («Пребезумний в серці скаже...»)	202
53. («Боже, спаси, суди мене...»)	202
81. («Між царями й судіями...»)	203
93. («Господь Бог лихих карає...»)	203
132. («Чи є що краще, лучче в світі...»)	205
136. («На ріках круг Вавілона...»)	205
149. («Псалом новий Господеві...»)	206
«Минають дні, минають ночі...»	207
Три літа («І день не день, і йде не йде...»)	208
[Заповіт] («Як умру, то поховайте...»)	210
Русалка («Породила мене мати...»)	211
В казематі («Згадайте, братія моя...»)	213
І. «Ой одна я, одна...»	213
II. «За байраком байрак...»	214
III. «Мені однаково, чи буду...»	215

IV. «Не кидай матері!» — казали...»	215
V. «Чого ти ходиш на могилу?...»	216
VI. «Ой три шляхи широкії...»	218
[VII]. Н. Костомарову («Веселе сонечко ховалось...»)	219
VIII. «Садок вишневий коло хати...»	220
IX. «Рано-вранці новобранці...»	220
X. «В неволі тяжко, хоча й волі...»	221
XI. Косар («Понад полем іде...»)	221
XII. «Чи ми ще зійдемося знову?...»	222
«Думи мої, думи мої...»	223
Княжна («Зоре моя вечірняя...») (Уривок з поеми)	223
N. N. («Сонце заходить, гори чорніють...»)	225
N. N. («Мені тринадцятий минало...»)	226
«Не гріє сонце на чужині...»	227
Іржавець	228
N. N. («О думи мої! о славо злая!...»)	230
Полякам («Ще як були ми козаками...»)	231
«Один у другого питаєм...»	232
«Самому чудно. А де ж дітись?...»	233
Хустина	233
А. О. Козачковському («Давно те діялось. Ще в школі...»)	235
Москалева криниця (1847)	239
«То так і я тепер пишу...»	247
«А нумо знову віршувать...»	247
Варнак	248
«У Бога за дверми лежала сокира...»	253
«Та не дай, Господи, нікому...»	254
«Добро, у кого є господа...»	255
«Ну що б, здавалося, слова...»	255
«Мов за подушне, оступили...»	257
П. С. («Не жаль на злого, коло його...»)	257
Г. З. («Немає гірше, як в неволі...»)	258
«Якби зустрілися ми знову...»	260
Пророк	260
[Сичі] («На ниву в жито уночі...»)	261
«І небо невмите, і заспані хвилі...»	262
«І виріс я на чужині...»	262
«Не для людей, тієї слави...»	264

«Коло гаю, в чистім полі...»	265
«І багата я...»	266
«Полюбилася я...»	267
«Породила мене мати...»	267
«Ой виострю товариша...»	268
«По улиці вітер віє...»	269
«Ой сяду я під хатою...»	269
«Закувала зозуленька...»	270
«У тієї Катерини...»	270
«Ой пішла я у яр за водою...»	272
«Не так тії вороги...»	272
«Ой люлі, люлі, моя дитино...»	273
«Ой чого ти почорніло...»	273
«Туман, туман долиною...»	274
«У неділеньку у святую...»	275
«У неділеньку та ранесенько...»	277
«Не тополю високою...»	277
«Утоптала стежечку...»	278
«І широкою долину...»	278
«Не хочу я женитися...»	279
Чума	280
«І знов мені не привезла...»	282
«В неволі, в самоті немає...»	282
«Ой умер старий батько...»	283
«Не додому вночі йдучи...»	284
«Неначе степом чумаки...»	285
«За сонцем хмаронька пливе...»	285
«Як маю я журитися...»	286
«Нашо мені женитися?...»	286
«Заросли шляхи тернами...»	287
«Зацвіла в долині...»	288
«У нашім раї на землі...»	289
«На Великдень, на соломі...»	292
«Буває, іноді старий...»	292
«Хіба самому написати...»	293
«Дурні та гордії ми люди...»	294
«І золотої, й дорогої...»	295
«Ми вкупочці колись росли...»	296

«Ми восени таки похажі...»	298
«Лічу в неволі дні і ночі...» (1850)	299
«Лічу в неволі дні і ночі...» (1850—1858)	301
«Ми заспівали, розійшлись...»	302
«Не молилася за мене...»	303
«Мені здається, я не знаю...»	304
«Якби ви знали, паничі...»	306
«Буває, в неволі іноді згадаю...»	308
«І станом гнучим, і красою...»	311
«Огні горять, музика грає...»	312
«Чи то недоля та неволя...»	313
«На батька бісового я трачу...»	314
«І досі сниться: під горою...»	314
«Мій Боже милий, знову лихо!...»	315
Неофіти (Поема)	315
Юродивий	330
Доля	332
Муза	333
Слава	334
Сон («На панщині пшеницю жала...»)	335
«Я не нездужаю, нівроку...»	335
Подражаніє 11 псалму	336
Марку Вовчку («Недавно я поза Уралом...»)	337
Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)	338
N. N. («Така, як ти, колись лілея...»)	339
«Ой маю, маю я оченята...»	339
Сестрі («Минаючи убогі села...»)	340
«Колись дурною головою...»	341
«Во Іудеї во дні они...»	341
Подражаніє Едуарду Сові («Посаджу коло хатини...»)	342
Осії. Глава XIV (Подражаніє)	343
«Ой діброво — темний гаю!...»	345
Молитва	345
«Царям, всесвітнім шинкарям...»	345
«Царів, кровавих шинкарів...»	345
«Злоначинающих спини...»	346
«Колись-то ще, во время оно...»	346
Плач Ярославни	347

«В Путивлі-граді вранці-рано...»	348
«З передсвіта до вечора...»	349
«Над Дніпровою сагою...»	350
«Росли укупочці, зросли...»	351
«Світе ясний! Світе тихий!...»	351
«І Архімед, і Галілей...»	352
Л. («Поставлю хату і кімнату...»).....	352
«Не нарікаю я на Бога...»	353
«Минули літа молодії...»	354
«І тут, і всюди — скрізь погано...»	354
«Якби з ким сісти хліба з'їсти...»	355
«І день іде, і ніч іде...»	355
«Тече вода з-під явора...»	355
«Якось-то йдучи уночі...»	356
«Бували війни й військовії свари...»	357
«Зійшлись, побрались, поєднались...»	358
Примітки	359
Алфавітний покажчик творів.....	373